У Росії і Україні вже створюються подібні організації допомоги жертвам злочинів. Проте, ці організації в основі своїй є, кошти вони одержують нерегулярно, залежно від до них спонсорів. На жаль, дослідження у галузі віктимології ще не набрали необхідного масштабу.

Питання типології жертв злочинів, відшкодування моральної шкоди, надання допомоги жертвам злочинів, організація захисту їх – всі ці питання дотепер в Україні остаточно не вирішені. Саме в цих напрямах необхідно розвивати віктимологічні дослідження для вирішення одного з украй важливих завдань діяльності правоохоронних органів – боротьба із злочинністю.

В.О. Болотова, І.В. Пахар

Сутність поняття соціального захисту працівників ОВС (соціологічний аналіз)

Разом із проголошенням необхідності переходу до ринкових відносин виникла теза про потребу у соціальному захисті. Спершу термін «соціальний захист» використовувався рідко, потім, після прийняття програм переходу до ринку, він став невід'ємною змістовною характеристикою соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві. Перш за все, це зумовлено необхідністю відповідних дій щодо пом'якшення або ліквідації соціальних загроз, пов'язаних із зниженням рівня життя, появою безробіття, погіршенням умов та охорони життя і здоров'я, скороченням тривалості життя та ін.

Соціальний захист є невід'ємним атрибутом існування будь-якої достатньо розвиненої держави. За останні п'ять років в Україні було розпочато чимало досліджень з проблем соціального захисту населення. Так, наприклад, Р. Єрмоловською соціальний захист був розглянутий як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки [1]; І.К. Дрозд проаналізував формування механізму соціального захисту сільського населення в умовах ринкової економіки України [2]; системі соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах присвятив своє дисертаційне дослідження І.К. Хомяк [3]; розпочав аналізувати соціальний захист населення в умовах переходу до ринкової економіки Р.І. Куницький [4]. Досить популярним є вивчення соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ (О.М. Бандурка, В.С. Венедиктов, М.І. Мельник, Г.М.Мякішев тощо). Але проблемою соціального захисту переважно займаються економісти та правознавці. Проте соціальний захист виконує не тільки економічні та правові функції. Суб'єкти соціальної політики, особливо держава, організовують та реалізують систему соціального захисту для регулювання соціальних відносин на різних рівнях: від суспільства взагалі до окремих установ, як складових певних соціальних інститутів. Звідси необхідність саме соціологічного осмислення цих механізмів. Тому метою нашої роботи є уточнення категорії соціального захисту через визначення його ролі в регулюванні соціальних відносин. Окремо треба звернути увагу на функції соціального захисту в правозахисній сфері, оскільки вона має певну специфіку, що пов'язано з особливостями статусу правоохоронців.

З погляду права соціальний захист – це система державних гарантій для реалізації прав громадян на працю і допомогу на випадок безробіття, підтримка життєвого рівня населення через систематичний перегляд мінімальних розмірів основних соціальних гарантій в умовах зростання цін на товари і послуги першої необхідності; надання державної допомоги і пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які мають дітей, матеріальне забезпечення при досягненні пенсійного віку; тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо. Слід зазначити, що в правових документах рівноцінно використовуються терміни «соціальне забезпечення» та «соціальний захист».

М.І. Мельник вважає, що погляди правознавців з цього питання можна згрупувати в три категорії. Перша група до соціального забезпечення відносить заходи, що пов'язані тільки з соціальним страхуванням найманих працівників. Друга – тільки ті заходи, які пов'язані з забезпеченням матері і дитини, громадян у старості і в разі непрацездатності. Третя включає в зміст поняття соціального забезпечення всю сукупність соціально-економічних заходів по наданню благ із суспільних фондів споживання, що утворюються державою за рахунок суспільства та спрямовані на відшкодування громадянам втраченого заробітку у випадку настання непрацездатності поза прямим зв'язком з результатами їх праці [5].

В економічному аспекті соціальний захист громадян розглядається як два взаємопов'язаних поняття. По-перше, надання всім громадянам рівних можливостей заробляти своєю працею і забезпечувати себе. По-друге – державна підтримка непрацездатних і соціальне незахищених прошарків населення. Відповідно, в економічній науці соціальний захист визначається як система відносин між індивідом і суспільством, спрямованих на вирішення протиріч між негативними соціальними наслідками становлення ринкової організації виробництва і реальними можливостями людини адаптації до них [6].

В соціологічній науці в процесі аналізу проблем соціального захисту найчастіше дотримуються поглядів економістів. Наприклад, В.О.Соболєв визначає соціальний захист, як систему засобів з боку державних органів, організацій та посадових осіб, які захищають (на відміну від соціального забезпечення) будь-якого громадянина країни від економічної і соціальної деградації завдяки дії несприятливих умов та доходів. З його точки зору, соціальний захист – це захист, – найперше, економічних, культурних та матеріальних (фінансових, майнових, комунально-побутових, оздоровчих, освітніх тощо) прав. Водночас, це й ті правові умови, які на основі економічних та культурних реалій надають можливості для сприятливого індивідуального розвитку особистості, реалізації її творчих здібностей [7].

Існує теорія, що соціальний захист – це система захисту від соціальних ризиків. Згідно з нею, будь-який суспільний устрій сам постійно породжує соціальні ризики. Останніми називаються ризики соціального походження; ймовірні небезпеки, загрози порушення нормального (для даного суспільства) соціального становища, що викликаються причинами, які кореняться в самому його конкретно-історичному устрої. При цьому соціально значу-

щим порушенням можна вважати суттєве відхилення від соціальної норми або кількох найважливіших параметрів соціального становища тієї або іншої соціальної групи [8].

Соціальні ризики виділяються в системі ризиків тим, що вони виникають і існують в звичайних (нормальних) умовах розвитку суспільства, закономірно (а не випадково) супроводжують функціонування суспільства, і більш того, мають своїми причинами саме базові суспільні відносини, повсякденні (регулярні) суспільні порядки.

Ми вважаємо, що такий напрямок аналізу сутності соціального захисту є найбільш прийнятним, але він потребує уточнення й доповнення. Насамперед, треба уточнити поняття соціальної безпеки та соціального ризику. З нашої точки зору, соціальна безпека – стан, що характеризується стійкістю щодо впливу тих факторів, які створюють можливість соціальної деформації та диспропорції в функціонуванні та розвитку людини, соціальної групи, інституту або суспільства в цілому. Соціальна безпека передбачає не лише недопущення умов, які б привели до зниження рівня та якості життя людини, але й реальну наявність соціальних перспектив для всіх верств населення. Досягнення соціальної безпеки відбувається через організацію та реалізацію соціального захисту в межах соціальної політики.

Як вже було сказано, соціальний захист деякі вчені розглядають як діяльність щодо попередження, пом'якшення або скасування факторів соціального ризику, розуміючи під останнім небезпеку, загрозу соціальній безпеці. Останнє не зовсім виправдано.

Небезпека на наш погляд – це об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, у результаті якого йому може бути заподіяний якийсь збиток, шкода, що погіршує його становище, надає його розвитку небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми і т.і.). Причому суб'єкт діяльності може як мати інформацію про небезпеку (наприклад, небезпека залишитися без засобів існування у випадку вродженої інвалідності), так і не мати її (стихійне лихо), але в будь-якому випадку від його дій або бездіяльності нічого не залежить. Стосовно ризику небезпека є одним із можливих результатів дії. Розмежування ризиків і небезпек на практиці дуже умовно. У кожному конкретному випадку таж сама подія може бути віднесена до різних категорій. Крім того, із соціологічної точки зору ризикованою дією може вважатися тільки соціальна дія.

Ризик виникне тоді, коли суб'єкт діяльності буде здійснювати вибір того або іншого варіанта дії (бездіяльність теж є варіантом дії). При цьому буде мати місце можливість настання як успішного, так і несприятливого результату рішення (ситуації небезпеки). Кількісна і якісна міра ймовірності, що враховується знаходить своє вираження в терміні «ступінь ризику» . Якщо причини збитку знаходяться зовні, ми повинні говорити про небезпеку. Отже, ризик одних може стати небезпекою для інших. Таким чином, ризик можна вважати характеристикою дій у ситуації непевності, а небезпеку – характеристикою ситуації.

Щодо соціального ризику, то на нашу думку, соціальний ризик відрізняється від інших видів ризику тим, що дії соціального суб'єкту можуть

привести до змін його соціального статусу. Таким чином, соціальним ризик називається завдяки наслідкам, до яких можуть призвести певні дії. Теж саме можна сказати і про соціальні загрози. Чинники соціального ризику та загроз мають різноманітний характер виникнення – соціальний, економічний, політичний, правовий, екологічний тощо.

Соціальний захист – сукупність організаційно – правових заходів щодо попередження, пом'якшення та скасування наслідків соціальних ризиків та загроз. Він має на меті надання підтримки не тільки у випадку негативних наслідків соціальних ризиків, але й у ситуації соціальних загроз. Відповідно, соціальний захист виконує подвійну функцію: активну та пасивну підтримку громадян. До активних заходів відносяться соціальне страхування, яке спрямовано на надання громадянам можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності. Пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги – допомоги суспільства особі або сім'ї, яка немає достатніх засобів існування. Соціальна допомога за своєю суттю є адресною і полягає в тім, щоб допомагати людям, які потрапили в скрутне життєве становище, вберегти від зубожіння.

Ще одна складова соціального захисту – соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення виконує функцію нагромадження та розподілу коштів на соціальний захист, призначених на соціальну допомогу, виплати по соціальному страхуванню тощо. Соціальне забезпечення включає пенсії, різного роду допомоги як в грошовій, так і в натуральній формі, обслуговування інвалідів, людей похилого віку в спеціалізованих установах та вдома. Таким чином, під соціальним забезпеченням розуміють заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства .

Соціальний захист здійснюють держава в цілому, та окремі його елементи; професійні спілки; підприємства та інші організації, в яких працюють громадяни; страхові компанії; благодійні фонди та організації; громадські організації. Держава є головним суб'єктом соціального захисту, оскільки вона в змозі накопичувати великі ресурси, має законну владу та розгалужену систему органів, що забезпечують соціальний захист разом з виконанням інших завдань (у тому числі й спеціалізованих органів, для яких забезпечення соціального захисту – головне завдання).

Основними напрямками соціального захисту з боку держави є допомога соціально вразливим верствам населення, заохочення та відзнака громадян за особливі заслуги перед суспільством, стимулювання окремих видів діяльності або праці у відповідних умовах. Якщо перший напрямок є типовим захистом від соціальних загроз, то два останніх скоріш можна назвати захистом від соціальних ризиків. Вони, переважно, реалізуються в формі соціального страхування, але пасивна допомога в окремих випадках також має місце.

Останнє стає предметом суперечок багатьох політиків та економістів. Так, з точки зору «теорії добровільного ризику» , якщо особа погоджується працювати в небезпечній ситуації, то вона добровільно пішла на ризик і не може претендувати на відшкодування збитків.

Саме в такій ситуації опиняються працівники органів внутрішніх справ. Для служби працівників органів внутрішніх справ характерні значні фізичні, психологічні й емоційні перевантаження. Це і стресові ситуації, і реальна небезпека служби, оскільки вона часом пов'язана з фізичним і психічним опором з боку правопорушників, який нерідко переходить у відкрите зазіхання на життя і здоров'я працівника органу або підрозділу внутрішніх справ. Це і несення служби в нічний час, у вихідні і святкові дні, і в цілому – ненормованість робочого часу. Це і режимні вимоги до виконання службових обов'язків і т.п. Крім того, працівники органів внутрішніх справ нерідко несуть службу в екстремальних ситуаціях (під час стихійних лих, оголошення надзвичайного стану, групових порушень громадського порядку і т.п.).

Ми погоджуємось з тим, що працівників ОВС користуються соціальним захистом і як кожний пересічний громадянин. Крім того, працювати в органи внутрішніх справ громадяни йдуть з власної волі. Але застосування «теорії добровільного ризику» до цієї категорії осіб соціального захисту, на наш погляд, не прийнятно.

По-перше, служба в правоохоронних органах є суспільно корисною, соціальна система буде не в змозі нормально функціонувати, якщо не буде підтримуватись певний порядок. Відповідно, необхідно стимулювати громадян займатись цим видом діяльності, створюючи систему соціального захисту для працівників міліції держава обмінює свої гарантії на їх службу в умовах постійної загрози життю та здоров'ю.

По-друге, система соціального захисту в ОВС повинна відрізнятись від загальної, оскільки робота в міліції вимагає наявність у особи певних фізичних, психологічних та професійних якостей. Тому ОВС, щоб бути конкурентноспроможними на ринку праці та залучати до служби висококваліфікований персонал, повинні створювати належні умови для його ефективної роботи.

По-третє, правовий статус працівника ОВС зазнає суттєвих обмежень, які встановлені у законах України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р.; «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р., «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. Згідно з цими законодавчими актами працівник міліції не має право: займатися будь-якими видами підприємницькою діяльністю безпосередньо чи через посередників або підставних осіб; бути повіреним третіх осіб у справах державного органу, в якому він працює; працювати за сумісництвом (крім наукової, викладацької, творчої діяльності); входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів підприємств, кредитно-фінансових установ, господарських товариств тощо, організацій, спілок, об'єднань, кооперативів, що здійснюють підприємницьку діяльність.

Отже, можна побачити, що працівники міліції зазнають суттєвих обмежень у праві на працю та забезпеченні гідного рівня життя своїми силами. Внаслідок цього держава бере на себе обов'язки по впровадженню додаткових заходів соціального захисту працівників міліції.

Відповідно можна визначити основні завдання системи соціального захисту працівників ОВС: створення належного рівня життя працівників

ОВС та членів їх родини, сприятливих умов праці, компенсація несприятливих факторів проходження служби та обмежень правового статусу.

Ефективність реалізації визначених напрямків вимірюватиметься за допомогою системи об'єктивних та суб'єктивних індикаторів. Першу групу складають різноманітні статистичні показники, другу – відчуття самих працівників, їх впевненість у майбутньому. Відповідно, в процесі аналізу соціального захисту в ОВС необхідно використовувати як знання економічних та правових наук, так і соціології. Найбільш оптимальною формою використання такого міждисциплінарного підходу, на наш погляд, є моніторинг соціального захисту, який необхідно запровадити якщо не в кожному підрозділі, то, принаймні, кожному регіоні нашої країни.

Список літератури: 1. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки: Автореферет дис. канд. економ. наук. Х., 1996. 2. Дрозд І.К. Формування механізму соціального захисту сільського населення в умовах ринкової економіки України: Автореферат дис. канд. економ. наук. Кіровоград, 1997. 3. Хом'як І.К. Формування системи соціального захисту сільського населення в радиоктивних забруднених районах: Автореферат дис. канд. економ. наук. К., 1996. 4. Куницький Р.Й. Соціальний захист населення в умовах переходу до ринкової економіки: Автореферат дис. канд. економ. наук. Львів, 1995. 5. Мельник М.І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: Навч. посіб. К., 2002. 6. Курсаков А.С. Соціальний захист населення як важливий фактор соціальної політики в Україні // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2000. № 6 (14). 7. Бандурка О.М., Соболєв В.О. Теорія та методи роботи з персоналом в органах внутрішніх справ. Х., 2000. 8. Соціальна захищеність населення України / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко І.В., Калачова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк; К., 2001.

Надійшла до редколегії 14.10.04

О.Ю. Синявська

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Не викликає заперечень той факт, що серед прав людини основоположним і невід'ємним є її право на життя. Ця теза, проголошена у найважливіших документах, які визначають міжнародні стандарти прав і свобод людини [1, ст.3; 2, ст.6; 3, ст.2, тощо], знайшла своє втілення і в Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [4, ст.27]. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [Там же, ст.3]. Отже, життя людини визнається такою соціальністю цінністю, яка рівноважлива і для особи, і для суспільства. Від реального забезпечення цього права залежить не тільки існування окремих людей, але також і розвиток суспільства в цілому. Будь-яка організація, будучи суб'єктом певної діяльності, працює тільки тоді надійно, якщо нею передбачена та дотримується необхідна система запобіжних заходів, і в першу чергу – заходів